

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən qəbul edilən "İstiqlal Bəyannaməsi" bütün Türk və müsəlman dünyasında, ümumiyyətlə, bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda Demokratik Respublika idarə üsulunun – Parlamentli Respublikanın yaradılacağından xəbər verirdi. 28 may 1918-ci il "İstiqlal Bəyannaməsi"ndə göstərilirdi ki:

1) Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyət haqqına malik olduğu kimi, Cənubi-Şərqi Qafqazıyanı əhatə edən Azərbaycan da tam hüquqlu müstəqil bir dövlətdir.

2) Müstəqil Azərbaycan dövlətinin idarə forması Xalq Cumhuriyyətidir.

3) Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmindədir.

4) Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti milliyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarına siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ təmin edir.

5) Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərin sərbəst inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

6) Müəssisələr Məclisi toplanınca qədər Azərbaycanın idarəçiliyinin başında xalqın seçdiyi Milli Şura və Milli Şura qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti Hökumət durur.

Bu hüquqi və siyasi aktda Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarandığı elan edilmiş, onun ərazi hüdudları çərçivəsində dövlətin əsas fəaliyyət prinsipləri öz əksini tapmış, demokratik dövlətə məxsus əsas prinsiplər müəyyənləşdirilmişdi. Bu "Bəyannamə" ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk Xalq Cumhuriyyəti forması öz əksini tapmışdır.

Məmməd Əmin Rəsulzadə Milli Şura sədri kimi Türkiyə ilə hərbi müqavilə bağlamış və bununla da Azərbaycan xalqının milli varlığını yox olmaqdan qurtarmış və bütün Qafqaz xalqlarına müstəqil milli dövlət qurmaq imkanlarını təmin etmişdi. Onun Milli Şuranın sədri kimi 7 dekabr 1918-ci ildə Azərbaycan Parlamentində etdiyi tarixi nitqi və ondan sonra "Müsavat" partiyası adından elan etdiyi "Bəyannamə" gənc Cumhuriyyətin dövlət quruluşunda, daxili və xarici siyasətində təməl daşını təşkil etdiyi kimi, Azərbaycanın əsas təşkilatı qanunlarının da ana prinsiplərini əhatə etmişdi. Rəsulzadə həm Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin təşəkkülündə, həm Parlamentdə, həm də Parlamentdən xaricdəki fəaliyyəti ilə Milli Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışdı.

Rəsulzadə dövlət və dövlətçiliklə bağlı fikirlər və mülahizələrini özünün məşhur "Qafqaz Türkləri", "Azərbaycan Cumhuriyyəti", "Əsrimizin Səyavuşu", "Çağdaş Azərbaycan Türkləri" və s. kimi əsərlərində daha geniş şərh etmişdir. (Bax: Mehmet Emin Rəsulzadə, Kafkasya Türkləri, İstanbul 1993; M.Ə.Rəsulzadə, Azərbaycan Cumhuriyyəti, Bakı 1990; Məmməd Əmin, Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi, Bakı 1991).

Bu əsərlərdən çıxan ümumi nəticələri xülasə şəklində qeyd edən Rə-

sulzadə göstərmişdi ki, yüz illik əsərlər heyətindən sonra Birinci Dünya müharibəsi nəticəsində çökən Rus imperatorluğunun xarabalıqları altından Azərbaycan milli bir dövlət halında qiyam etdi və istiqlalına qovuşdu. Azərbaycan Respublikası öz işlərini özü idarə etməyə başladı. Azərbaycan Respublikası çox

Azərbaycan davasını bu illərdə də davam etdirmişdi.

Bəzi diplomatik səbəblər üzündən yaxın yoldaşları ilə bərabər 1931-ci ildə İstanbulu tərk etməyə məcbur olan Rəsulzadə siyasi fəaliyyətini Avropada da davam etdirmiş, orada "Rusiya Məhkum Millətlərinin Müştərk Cəbhəsi" adlı təşkilatda Qafqaz xalqlarının nümayəndələri ilə 1934-cü ildə "Qafqaz Konfederasiyası Paktı"nı imzalamış, Parisdə nəşr olunan "Prometey" jurnalında Milli

xalqların qan qohumluğunun, eyni etiqada mənsub olmalarının, dillərinin müəyyən qədər ümumiliyinin müəyyən siyasi vəziyyət şəraitində vahid Türk dövləti yaratmaq üçün kifayət olması qənaətində idilər. Realist cərəyan isə hərəkatın ali idealından ilham alsada, bu idealda romantik xəyallardan daha çox milli özünüdərk oyanmasının real nəticələrinə əhəmiyyət verirdi... **Bu cərəyan ilk növbədə ayn-ayn Türk xalqlarının müstəqil dövlətlər şəklində azad ol-**

munizm əsəriti. Nə mütəq liberalizm, nə də mütəq kollektivizm. O halda ikisini də birləşdirən solidarizm-təsanüd".

"Təsanüddüliyyə" əsasının hürriyyət, şəxsi təşəbbüs və mülkiyyətdən ibarət olduğunu hesab edən Rəsulzadə liberalizmin dövləti sadəcə polis və məhkəmə dərəcəsinə endirməsinə, kommunizmin isə "Nə millət var, nə də dövlət. Bu ancaq çalışan kütlələri işlətmək üçün kapitalist ideoloqları tərəfindən uydurulmuş bir

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının ideoloqu və lideri

(başlanğıcı ötən sayımızda)

ağır şərait və məhrumiyyətlər içində qısa bir zamanda hüquqi, idari, siyasi, iqtisadi, hərbi və milli maarif sahələrini tənzip etdi, məmləkətdə asayiş və intizamı yoluna qoydu və nəticədə 1920-ci ilin 12 yanvarında böyük dövlətlər tərəfindən istiqlalı tanındı... Azərbaycan Cumhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşların bərabər hüquqla yaşaması üzərində qurulmuşdu. Azərbaycan Məclis Məclisi məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib dövlətin tamamilə tələyinə hakim idi. Məclis heç bir əmr keçməz, heç bir məsələ qərarlaşdırılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir barışıq bağlanmazdı. Hökumət Məclisin etimadını qazandıqda qalır, itirəndə düşürdü. Parlament hakimi mütəq idi. Burada Avropada belə tətbiq olunmayan həqiqi bir Xalq Cumhuriyyəti qurulmuşdu (Seçmələr bizimdir- A.M. Bax: Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əsrimizin Səyavuşu, səh.40,41,42).

Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin "Dində, əqidədə birlik", İsmayıl bəy Qasıralının "Dildə, fikirdə, işdə birlik", Əlibəy Hüseynzadənin "Türkdəşmək, İslamlaşmaq, Avropalaşmaq", Ziya Göyaltının "Türkdəşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək", ideyalarını özünün "Milliyyət, Beynəlmillətçilik, Əsriyyət" ideyası ilə cəmləşdirən Məmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin bu ideoloji sistemlər əsasında yaradaraq ilk dəfə bu ideoloji doktrinlərlə dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmış, iş proqramı kimi elan və qəbul etmiş, üç rəngli dövlət bayrağında bu ideoloji sistemi əks etdirmiş, Azərbaycan milli istiqlalını, ərazi bütövlüyünü, Xalq Cumhuriyyətinin statusu və potensial tarixi əsasını, inzibati və siyasi modelini bu doktrinlər əsasında müəyyənləşdirmişdi.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti 1920-ci ilin 28 aprelində bolşevik Rusiyası tədərindən istilaya uğramış, Rəsulzadə həbs edilərək həbsxanaya salınmış, Stalinin müdaxiləsi ilə həbsxanadan çıxarılaraq Moskvaya aparılmış, iki ilə yaxın nəzarətdə saxlanıldıqdan sonra 1922-ci ildə Finlandiyaya qaçmağa müvəffəq olmuş, həmin ildə də İstanbula gələrək bolşeviklərə qarşı mübarizəsini davam etdirmişdi. Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalından sonra da ümidini itirməyən, ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparən Məmməd Əmin Rəsulzadə hələ 1920-ci ildə söyləmişdi ki: "Ey vətəndaşlar! Ey gələcək nəsil, ey gənclik! Ey əsrimizin Səyavuşunun böyümüş oğlu! Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var. Səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Onu min müşkülə ucaldaraq dedi ki: Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz" (Bax: M.Ə.Rəsulzadə, Əsrimizin Səyavuşu, səh.56).

Rəsulzadə 1923-1928-ci illərdə "Yeni Qafqaz", 1928-1929-cu illərdə "Azəri Türkü", 1929-1931-ci illərdə "Odlu yurd" jurnallarını nəşr etdirmiş və bu dövrdə Azərbaycan Cumhuriyyəti keyfiyyəti-təşəkkülü və indiki vəziyyəti" adlı kitab çap etdirərək

Azərbaycan davasını müdafiə etməklə Azərbaycan istiqlal davasını millətlərarası bir məsələ halına gətirmiş, 1932-1934-cü illərdə "İstiqlal", 1934-1939-cu illərdə "Qurtuluş" jurnallarını nəşr edərək milli hərəkatın daha çox yayılmasına çalışmış, xaricdə Qafqaz xalqları, rus olmayan digər istiqlalçı millətlərlə rus əsiri Türklər arasında iş birliyi yaratmağa nail olmuşdu.

Rəsulzadə Avropada olduğu müddətdə bütün bunlarla yanaşı "Panturanizm" haqqında öz fikirlər və mülahizələrini də irəli sürmüş və göstərmişdi ki, Şərqdəki milli hərəkatın

ması üçün çalışırdı. Türk xalqlarının geniş xalq kütlələrini inqilablaşdırmaq və onları milli özünüdərk və öz müstəqilliyini təmin və təsdiq etmək uğrunda fəal mübarizə meydanına səsləyən bir ideologiya kimi "Panturanizm" obyektiv cəhətdən mübarəqqi ideyadır və öz növbəsində rus imperalizminə və badnam "Vahid və bəllülməz Rusiya" ideyasına qarşı yönəlmişdir... Hadisələrin gedişindən və düşüncələrdə baş verən belə bir təkamüldən çıxış edərək və bu gün əlimizdə olan məlumatlara istinadən belə bir fakt qeyd edə bilərik ki, romantik siyasi "Panturanizm" artıq

bir növü kimi "Panturanizm" Qərbdə irticaçı sayılan və çox vaxt "Şovinizm" adlandırılan millətçilikdən fərqlənir. "Şovinizm" təcavüzkar hərəkatdır və əsasən milli birliyə malik kapitalist dövlətlərin öz hakimiyyətlərini gücləndirməyə və ərazilərini genişləndirməyə can atan dövlətin ekspansiyası amillərinə əsaslanan bir hadisədir. Avropa millətçiliyi siyasi cəhətdən təcavüzkar ideologiyadır. Şərqdəki millətçilik isə siyasi cəhətdən müdafiə, sosyoloji cəhətdən isə mübarəqqi hadisədir.

Azərbaycan və bütövlükdə Sovet İttifaqına daxil olan bütün Türk xalqlarına qarşı "Panturanizm" damğası altında 1930-cu illərdə başlanan sovet və xarici "Panrusistlərin" təbliğat məşinini və repressiyasını xarakterizə edən Rəsulzadə yazırdı: "Bütövlükdə "Panturanizm" ətrafında qaldırılmış sas-küyü iki mətləb üzərində cəmləşmişdir:

1) Ey rus xalqı, özünə gəl! Sani yeni moqol istilası təhlükəsi gözələyir.

2) Ey Qafqaz xalqları! Ehtiyatlı olun! Rusiyadan ayrıldıqdan sonra Türkiyənin hakimiyyəti altına düşəcəksiniz.

Rəsulzadə "Panturanizmdə iki cərəyan" adlı məqaləsində yazırdı: "Panturanizm siyasi fikrin məlum sistemine çevrildikdə onun tərkibində iki meyl meydana çıxmağa başladı: a) Mərkəzlərin romantik cərəyanı; b) federalistlərin realist cərəyanı. Birinci cərəyan nümayəndələri Türk

zifədir... Topluğun mənfəetlərini təmsil edən müəssisə dövlətdir... Madam ki, "Milliyyətçilik" deyirik, madam ki, milli dövlət istiqlalını müdafiə edirik, o halda bizim üçün nə kosmopolit liberalizmə və nə də kommunizmə dözmək caiz olmaz. Bizcə, müdafiə ediləcək yeganə sosial sistem təsanüd (solidarizm) sistemidir.

İkinci Dünya müharibəsi əsnasında Hitlerin "Həyat sahəsi" nəzəriyyəsinə dayanan istila və hakim olma siyasətinə və totalitar rejiminə qarşı çıxan Rəsulzadə Berlinə dəvət olunmuş, o zamanı Alman hökuməti ilə aylarca müzakirələr aparmış, istiqlal xaricində heç bir anlaşmaya tərəfdar olmamışdı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünya iki super cəbhəyə ayrılmış, qırmızı rus imperalizmi müharibədən qalib çıxaraq fərd və əmək bərabər millətləri də öz əsarəti altına almışdı. Belə bir vəziyyətdə Rəsulzadə mübarizəni davam etdirməkdə gələcək nəsillərə demokratik azadlıq, fərdin və əməyin azadlığı ilə bərabər millətin də azadlığını bir vacib vəzifə olaraq milli bir məfkurə mirası kimi vəsiyyət etmişdir.

Bütün mənalı həyatını Azərbaycanın istiqlalına həsr edən Rəsulzadə "İnsanlara hümiyyət, millətlərə istiqlal" deyə meydana atılmış 6 mart 1955-ci ildə Ankarada üç dəfə "Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!" deyərkən gözəlirni əbədi yummuşdu. Gəbrri Ankaradadır.

Ruhu şad olsun. Amin.

yalandır. Var olan siniflərdir...Fəhlinin nə vətəni var, nə də milləti" fikirlərinə qarşı çıxır və göstərir ki: "Solidarizmdə dövlət millətin təmsilçisi və cəmiyyətdəki münasibətlərin tənzipləyicisidir". Sinifləri əsas götürən kommunizmdən, fərdləri əsas götürən kosmopolit liberalizmdən fərqli olaraq solidarizm millidir. Liberalizm mədəniyyətin ruhunu fərdin yaradıcı eqoizmində görür. Kommunizm isə bunu sinif eqoizmi ilə əvəz edir. Solidarizm isə mədəniyyəti fəal eqoizmi ilə cəmiyyət mənfəetləri arasındakı ahdəngdən ibarət bilir. Liberal cəmiyyətdə başqa cür düşünmək qəhrmanlıqdır. Solidarizmdə isə bu bir və-